

BARANYAI ZSOLT

ADALÉKOK ADY ENDRE ÉS CSÁTH GÉZA KAPCSOLATAHOZ

Az összehasonlító irodalomtudomány többféle hatáskutatást végez. Ezek közül az egyik az, amikor két kortárs, sőt egymással személyes kapcsolatban lévő író közötti szellemi-művészi rokonságra - vagy éppen eltérésre - próbál rávilágítani a filológia eszközeivel. Ebben az esetben látszólag nem nehéz a feladat, hisz az irodalomtörténet a történelem, a művészettörténet és más szaktudomány segítségével általában ismeri azokat az ideológiai, filozófiai, esztétikai, politikai törekvéseket, stilusirányzatokat vagy stilusáramlatokat, amelyek a két kortárs íróra hatottak vagy hathattak, attól függően, hogy azok tudatos választás vagy más körülmény következtében melyik irányba orientálódtak. A feladat azonban mégis bonyolultabb. Vannak esetek, amikor a fenti helyzet fordítottja áll elő, amikor a személyes kapcsolatok dokumentumai teszik lehetővé bizonyos általános tünetek felismerését. Ez történt Ady és Csáth Géza művészetének első érdemleges összehasonlításakor. *DIÓSSZEGI ANDRÁS* alapvető kísérlete ADY, CSÁTH ÉS A SZECESSZIÓ¹ címen nemcsak kapcsolattörténeti szempontból volt jelentős, hanem döntő előrelépést eredményezett több, másirányú kutatási területen. Egyrészt ráirányította a figyelmet a Csáth-életműre, másrészt arra ösztönözte az Ady-kutatást, hogy a költő minden területen újat hozó lirájának kulcsát ne csak a szimbolizmusban, hanem a hagyományörzés és modernség szintézisét megteremteni tudó szecesszióban keressék.

Ady és Csáth személyes kapcsolatát illetően azt tudjuk, hogy 1906-ben ismerkedtek meg a *BUDAPESTI NAPLÓ* szerkesztőségében. Párizsból való hazatérése után itt dolgozott 1905 januárjától Ady és ugyanabban a szerkesztőségi szobában volt a lap zenekritikusának, az orvostanhallgató Brenner Józsefnek (írói nevén Csáth Gézának) az asztala is. Kosztolányi így emlékszik vissza erre az időszakra: "Költők, regényírók és novellisták dolgoztak itt, Ady Endre, Szép Ernő, Kabos Ede, Biró Lajos, Lengyel Géza, Hegedüs Gyula. Egyik asztalnál Csáth Géza Wagnert és Puccinit fűtyörészte, a másikonál tudósok vitatkoztak Herbert Spencerről és Nietzschéről."²

Amikor Ady Budapesten tartózkodott, itt nap mint nap találkozhattak s minden bizonnyal a korabeli magyar közélet nem egy lényeges eseményéről véleményt cseréltek. Ady látásmódjának szociális érzékenysége, publicisztikájának bátor, tekintélyromboló hangneme érezteti hatását Csáth ilyen tárgyú írásain.³

De a kettejük közötti kapcsolat nem merül ki a szerkesztőségben történt találkozásokkal. Gyakran voltak együtt kávéházakban, matinékon, főleg olyan nyilvános rendezvényeken, melyeken megzenésített Ady-versek szerepeltek programon. Csáth - kritikusi posztjánál fogva is - igyekezett jelen lenni minden olyan bemutatón, amelyen ujonnan megzenésített Ady-versek hangzottak el, s ezekről többnyire kritikát is irt. Igaz, ezek zömmel beszámolóok magáról az estről, de a tudósítóból előlép a zeneszakértő és művész, s értékes szakmai észrevételei komoly zenekritikává avatják a kisebb tudósításokat is.⁴

Egyébként a zeneirodalom Reinitz, Beretvás Hugó, Farkas Üdön, Radó Aladár és Gál József dalai mellett számon tartja Csáth megzenésített Ady-dalait is.

A nyilvános szerepléseken kívül összekötötte őket a részben közös ismerettségi kör is. Csáth is eljárt Vésziékhez, éppugy mint Ady, akit érzelmi szálak fűztek szerkesztőjének lányához, Vészi Margithoz. A Vésziék dunavarsányi nyaralójában tartott - nem egyszer spontán - összejövetel izgalmas művészi élmény le-

hetett minden jelenlevő számára. Vészi Margit egyik visszaemlékezése egy ilyen varsányi összejövételre olyan feltevésre adott alapot DEMÉNY JÁNOS számára, amely nagyon valószínűsíthető és így fontos dokumentuma Ady és Csáth kapcsolatának. "Este zenéltünk. Ady, Kosztolányi Dezső és Csáth Géza voltak itt. Csáth kedves, finom, szerény ember és szépen hegedül. Zenéről pedig úgy beszél, mint kevesen. Sokat játszottunk együtt, szonátáztunk, - énekeltem is egy órát. A legenda szerint Adyt *A fekete zongora* c. verse megírására viszont Vészi Lenkének - Margit hugának - hegedűjátéka ösztönözte. 1907. július 7-én "magányos hegedűszó szállt ki a ház ablakán," míg Ady - itteni szokása szerint - a kertben alkotói magányba vonult... A fekete zongora eredeti címe - ahogy összetépett első fogalmazványát a Vészi-lányok rekonstruálták - *A fekete hegedű* volt, Ady valószínűleg hangzási, nyelvi-zenei okokból cserélte meg Élete szimbolikája hangszerét. De vajon nincs-e az életmámoros versnek inspirálói között Csáth Géza hegedűjátéka is?" - teszi fel a kérdést Demény János.⁵

Ady és Csáth kapcsolatainak nyomát kutatva olyan objektív akadály merül fel, amely hosszabb ideig hátráltatja, hogy lényeges előrelépés történjék e téren: Csáth életéről alig tudunk valamit, különösen, ha összevetjük az Ady-életrajzok részletes, szinte napokkal elszámolni tudó adataival. Az ujabban megjelent gyűjteményes kiadások szépirodalmi műveinek és publicisztikájának kétség kívül a javát alkotják, de a Csáth filológia ezzel még csak a kezdeti lépéseknél tart. Az eddigi életrajzok is csak a legfontosabb fordulópontokat tudták rekonstruálni, ez pedig vajmi kevés a kapcsolattörténeti kutatáshoz. Szövegvizsgálattal mégis egy újabb adalék valószínűsíthető.

Ady - a Kritikai Kiadás eddigi kötetei szerint - egyszer sem írta le publikált írásában Csáth Géza nevét (míg fordítva számtalan hivatkozás dokumentálja Csáth Adyért való rajongását és Ady-értését). Az 1908 januárjában megjelent A MAGYAR

PIMODAN c. cikkében viszont utal egy fiatal, tehetséges író-barátjára, akiben *VEZÉR ERZSÉBET* - jogosan - Csáth Gézára ismer. "Egy káprázatosan gazdag fejű, fiatal s máris diadalmas magyar író, barátom, egyszer, amikor még Budapesten éltem, a zseniről adott magyarázatot. Ma sem tudom, ötlet volt-e, blaszfémia, tragikus meggyőződés, hecc vagy micsoda? Azt bizonygatta, hogy a zseni, a géniusz, a kellő időben megérkezett - (óvatosan nevezem meg) vérhaj. Tehát valamelyik dédapánk szerencsétlensége nem skrofulaként üt ki rajtunk, hanem - zsenik leszünk.⁶ Csáth, mint említettük 1905 és 1909 között orvostanhallgató volt, s emellett dolgozott a *BUDAPESTI NAPLÓ* zenekritikusaként. Ebben az elméletben - mint Ady a cikk további részében meg is mondja -, *LOMBROSO* gondolatmenete lehetett az indíték.

LOMBROSO elméletének lényege, hogy a gonosztevők erkölcsi züllése velükszületett testi deformáltságuk következménye, vagyis, hogy a bűnös predestinált a társadalomellenes cselekedet végrehajtására. Így ő maga lényegében nem is tehet tetteiről. Ezért nem elítélni, hanem gyógyítani kell. *LOMBROSO* ezen elmélete - amelyet 1864-ben A ZSENI ÉS ÖRÜLET c. könyvében fejtett ki, s amely magyarul először 1902-ben jelent meg⁷ -, igen népszerű volt a századfordulón, nem kellett feltétlenül orvosnak lenni, hogy valaki ezzel a tannal foglalkozzon. Bizonyítható, hogy Ady mikor ismerkedett meg *LOMBROSO* elméletével és kinek a közvetítésével. Mi a szerepe akkor ebben Csáth Gézának!? Kövessük a dokumentumokat időrendben! Ebből az is kiderül, hogy miért rokonszenvezett Ady a *LOMBROSO* elméletével. Ennek két oka is volt. Egyrészt ezek Ady zseni-tudatával hozhatók kapcsolatba. Azok a születési körülményeit és gyermekkorát meghatározó tényezők, amelyek babonássá tették, később velüszületett lángelméjének kompenzációivá lettek. Félelem - és szorongásérzését az ok feltárásával, tudatossá tételével próbálta legyőzni, amelyre kézenfekvő magyarázatot talált *LOMBROSO* elméletében. De van egy másik, a pszichikai tényezőkön túlmutató ok is. A társadalmi és erkölcsi forradalmat vágyó Ady

felismerte *LOMBROSO*ban a progresszív gondolatot. KONGRESSZUSZUSOK BUDAPESTEN c. írásában ezt írja: "Kezdenek Keletre tódulni a hiúság vásárjai. A kongresszusokat csufolja így a hiu Lombroso. Lombrosonak nincsen igaza egészen. Éppen a kongresszusok nagy ostromozója, Lombroso segédkezett a lavina megindításában. Ma már a nem hünösök számára nincs anynyi mentség, mint azok számára, akik vétének a társadalom ellen. És ez tán helyes is. Most már fontos dolog az nagyon, hogy a társadalom mit mivel az ő ellen vétkezőkkel. Hogy akarja magához simítani őket? Miként bánik velük?"⁸

Ady *LOMBROSO*ról először érdemben a debreceni református jogakadémia filozófia professzorától, Öregh Jánostól hallott, aki egyébként Zilahon érettségi biztosa is volt. Egy 1900-as írása⁹ már arról vall, hogy ismeri *LOMBROSO*t, 1901-ben pedig a forrást is megjelöli: "Hát ez csak az Öregh János példája, aki különben a gonosztevőkről és a büntettekről is Lombrosoval gondolkodik."¹⁰ Az 1908-as *A MAGYAR PIMODÁN*-ban viszont már negatívan nyilatkozik *LOMBROSO*-ról, és a rajta való túllépést sürgeti: "ideje volna már, hogy *LOMBROSONAI* és sokféle epigonjainál valaki alaposabban bánjon el a zsenivel s az un. egyéniséggel."¹¹ Mi lehet a változás oka? Hogy ténylegesen változás ment végbe *LOMBROSO* megítélésében, azt stílusosan is bizonyítani lehet. Amikor még a lombrosói tanok híve, professzorát olyan embernek nevezi, aki *LOMBROSOVAL* gondolkodik, tehát pozitív értelemben használja az olasz kriminológus nevet. 1908 után viszont a bírót már a társadalom *leglombrosobb típusának*¹² nevezi, melléknevet gyártva a tulajdonnévből - jellegzetes adys ujtás -, és itt már a jelző ill. a személynév pejoratív töltésű. Mi lehet a változás oka? Itt kap szerepet Csáth Géza, akivel 1906 vége és 1908 - nyara - között, tehát nem egészen két év alatt beszélgethetett *LOMBROSO* elméletéről. Csáth egészen más megvilágításba helyezte ezt a tant Ady számára. Az orvos, a természettudós szemével nézve sokkal kétebbes hitelű volt már ez a tetszetős elmélet, amelynek erkölcsi - társadalmi és még politikai vonatkozásban is volt,

kétségtelen pozitív, erjesztő hatása.

Csáth életutjának ismeretében talán furcsának tűnik, hogy éppen ő, aki utolsó 10 esztendejét a morfium és az ópium hatása alatt élte le, s aki legyengült szervezettel, végül öngyilkossággal vetett véget életének, éppen a narkotikus Csáth figyelmeztetett *LOMBROSÓ* tanainak téves elemeire, azok erkölcsileg és társadalmilag veszélyes voltára. De ha megnézzük Csáthnak Adyról írt gondolatait, magyarázatot kapunk erre a tényre. Ismeretségük idején ugyanis - bármennyire is meglepő - Csáth volt az "egészségesebb".¹³ Első Adyval foglalkozó írásában - az *Uj versek* recenziójában¹⁴ - már megfogalmazta azt a véleményét, amely végigkísérte Adyról tett nyilatkozatait. Egyedülálló, eredeti zseninek nevezte, akinek eredetisége viszont beteg fantázia szülötte. A Bartók legújabb műveiről írott *NYUGAT*-beli kritikájában elsőként vont párhuzamot Ady és Bartók rokon zsenije között, kiemelve a két művész "fantázia-birodalma"-nak rokonságát. De rögtön hozzáfűzte, miben látja a lényeges különbséget: "...Bartók vidámabb, egészségesebb."¹⁵ Hogy Csáth valóban jól rátapintott Ady és Bartók érzésbeli, hangulati és stiláris rokonságára, azt meggyőzően igazolja az alábbi összevetése: "Bartók I. suitejét az a csárdahangulat jellemzi, amit például Ady Endre "magyarverseiben" találunk. Céltalan, könnyes elbúsulás a boros pohár mellett, hajnalig. Duhaj fölujjongás és hejehujázás...Tragikus, komolykodó ellágyulás holmi mohó és durván-férfias erotikában. Mindez stilizáltan és egy érzékeny, elfinomult kedély áthangoltságában."¹⁶ Reinitz Béla Ady-dalairól is a fentebbi idézet szellemében fogalmaz; itéletalkotásának döntő kritériuma ujfent az "egészségesség": "...a Reinitz Ady-dalait nem tartom mind kongeniálisaknak. Reinitz más temperamentum, mint Ady. Egészségesebb művészet az övé, hogy így mondjam: sürüvérü, majdnem flegmás. Innen van harmóniájának német egészségessége.

Az "egészséges" jelző azonban nemcsak véletlenszerű, avagy metaforikus megjelölés Csáthnál, egy egzakt szakkifejezés tartalmi pontossága rejlik mögötte. Bartókot "szilaj, szangvinikus magyar kedély"-nek¹⁸ nevezi, Reinitz "egészségességét" pedig a flegmatikus típusba sorolja. Az író Csáth itt az orvos Brenner Józseftől kölcsönözte a hypokratészi szakkifejezéseket, amelyek Freud nyomán ismét népszerűkké váltak, s amelyek néhány év múlva Kretschmer nagyhatású elméletének alapkockáit képezték. Csáth Géza éppen a tárgyalt időszakban - orvosnak készülve - behatóan tanulmányozta a pszichológia újabb eredményeit, s aki szinkronban volt e reneszánszát élő tudománnyal, nemigen oszthatta *LOMBROSO* sok szempontból elavult nézeteit. Hogy Ady is egyre inkább korszerűtlennek érezte *LOMBROSOT*, az feltevésünk szerint Csáth hatásának tudható be. S nem véletlen, hogy Ady *LOMBROSO*-val való határozott szembefordulása /1908/ éppen a Budapesti Napló ill. a Vészi által jelentett politikai-ideológiai horizonton való tullepés, a radikálistól az egyre határozottabban forradalmivá való orientálódás idejére esik.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Diószegi András: Megmozdult világban. Szépirodalmi, Bp. 1967. 88-101.
- ² Ld. A.Ö.P.M. VI. 336.
- ³ Ld. Csáth Géza: Írások az élet jó és rossz dolgairól. Kritikák, cikkek, karcolatok. "Életjel". Novi Sad, 1975. és Ismeretlen házban. II. Kritikák, tanulmányok, cikkek. Fórum, Novi Sad. 1977.
- ⁴ Zenei tárgyú írásait Demény János rendezte sajtó alá az Éjszakai esztetizálás c. kötetben. Zeneműkiadó, Bp. 1971.
- ⁵ I.m. 22.
- ⁶ A.Ö.P.M. IX. 162-163.
- ⁷ Első fordításának címe Lángész és Őrültség. A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap és Könyvkereskedő Vállalat. / A Tolnai Világlapja ajándéka/ Bp. 1902.
- ⁸ A.Ö.P.M. VI. 268.
- ⁹ Hétről hétre. Szabadság. 1900. aug. 12. A.Ö.P.M. I. 307.
- ¹⁰ Az ok. Nagyváradai Napló. 1901. máj. 22. A.Ö.P.M. II. 18.
- ¹¹ A.Ö.P.M. IX. 164.
- ¹² Jegyzetek a Szajna mellől. Szocializmus. 1908. jul. 9. A.Ö.P.M. IX. 241.
- ¹³ Külön kérdés, hogy az egészségesség mint alkati és világnézeti eszménykép Csáthnál az öngyilkossági hajlam kompenzációja, tehát az öngyilkosságra hajlamos egyén "segélykérése".
- ¹⁴ Friss könyvek. Ismeretlen házban. 376.

- 15 Bartók Béla I.m. 172.
- 16 Bartók Béla első szvitje. I.m. 217.
- 17 Reinitz Béla és Farkas Ödön Ady-dalai. I.m. 252.
- 18 Bartók Béla I.m. 171.